

25. Стус В. Твори: У чотирьох томах, шести книгах / Василь Стус. – Львів, 1994–1997.
 26. Черемський К. Повернення традиції. З історії нищення кобзарства / Кость Черемський – Харків, 1999. – 288 с.
 27. Шевченкознавство. Підсумки і перспективи. – К., 1975. – 562 с.
 28. Шлемкевич М. Загублена українська людина / Микола Шлемкевич. – Нью-Йорк, 1954. – 160 с.
 29. Яцканин І. Тарас Шевченко на сторінках "Дуклі" / Іван Яцканин // Дукля. – 2014. – № 4. – С. 29–30.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.15

Вертий А.

В русле идейных противоборств: Тарас Шевченко в национальном сознании украинцев XX–XXI столетий

Динамика восприятия и функционирования идей Т. Шевченко в украинском обществе исследуется на основе анализа воспоминаний, материалов царской охраны, других документов, литературоведческих исследований и данных анкетного опроса, проведенного автором в 2013 году.

Ключевые слова: национальное сознание; идея; ценность; деспотизм; протест; прогресс.

Vertiy O.

In the context of the ideological confrontations: Taras Shevchenko in the national consciousness of Ukrainians in the XX–XXI centuries

The dynamics of perception and functioning of T. Shevchenko's ideas in the Ukrainian society is investigated based on the analysis of memories, documents and materials of the king secret police, literary studies and questionnaire survey data, conducted by the author in 2013.

Key words: national consciousness; idea; value; despotism; protest; progress.

УДК 821.161.2.09:323.1] Шевченко Т.

**А. Кузьменко, вчений секретар,
Національний історико-етнографічний заповідник "Переяслав"**

МІСЦЕ ІДЕЙНОЇ СПАДЩИНИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

В статті висвітлюються особливості становлення історичних і суспільно-політичних поглядів Т. Шевченка та розкривається місце мислителя у процесі формування української національної ідеї.

Ключові слова: Тарас Шевченко, національна ідея, національно-визвольна боротьба, гуманізм, християнство.

Незмінним прикладом самовідданого служіння українській національній ідеї є один з її творців Тарас Шевченко (1814–1861) – геніальний поет, прозаїк, драматург, художник, мислитель, громадсько-політичний діяч та один з головних будівничих

української літературної мови [30, с. 294; 24, с. 101; 20, с. 44]. Особливе місце у формування нових сфер національного, соціального й політичного мислення української інтелігенції займала його поезія, яка фактично стала проголошенням літературної та інтелектуальної незалежності українців.

Хвилю відгуків і рецензій у столичній періодиці викликав вихід у світ в 1840 р. шевченкового "Кобзаря" (за сприяння П. Мартоса та Є. Гребінки), що знаменувало собою початок нового етапу в розвитку української літератури. "Кобзар" став прапором національної свідомості української нації [31, с. 37; 11, с. 33; 7, с. 151]. Він містив такі твори як "Думи мої", "Перебендя", "Катерина", "Тополя", "Думка", "До Основ'яненка" та інші, в яких найвиразніше відбито національно-визвольні прагнення та героїку минулого українського народу.

Студіюванням історичних та суспільно-політичних поглядів Т. Шевченка в різні періоди історії займалися такі дослідники, як: М. Марченко [15], І. Гуржій [4], О. Прицак [25–27], А. Катренко [9], Ю. Охримович [18, 19] та ряд інших [3; 8; 20–22; 24; 29]. Оскільки зазначені історики висвітлювали лише окремі, часто різнопланові аспекти поглядів мислителя, їхні студії не приділяли достатньої уваги аналізу впливу Т. Шевченка на становлення української національної ідеї. В зв'язку із цим спробу розв'язати окреслену проблему здійснено у даній статті.

Суспільно-політичні погляди Т. Шевченка почали формуватися фактично вже з дитинства. Відбувалося це під впливом свідчень ще живих учасників і очевидців гайдамацького руху, потомків українського козацтва, передової вітчизняної та зарубіжної суспільно-політичної думки та історичної літератури [15, с. 23, 26, 63; 4, с. 9, 12; 25, с. 4, 10]. Ряд таких авторитетних дослідників як І. Лисяк-Рудницький, О. Оглоблин, З. Когут справедливо зазначали, що наявності відповідного інтелектуального підґрунтя і особливого розуміння історії Т. Шевченко завдячував впливу на нього освічених членів лівобережного дворянства [12, с. 58; 16; 10, с. 45]. Великою мірою це вдавалося шляхом опрацювання Т. Шевченком їхніх творів та особистим контактам Кобзаря з ними.

В становленні Т. Шевченка на теренах Петербурга важливе місце належало Є. Гребінці (1812–1848) – українському та російському письменнику-романтику, видавцеві, представникові "натуральної школи", який ввів поета до кола впливових земляків у мистецькому та науковому світі [26, с. 14–16; 15, с. 64; 7, с. 87; 10, с. 198, 199]. Слід звернути увагу, що Є. Гребінка почав друкуватися українською мовою ще в 1831 р. а, прибувши до Петербурга в 1834 р., згуртував біля себе проукраїнськи налаштованих інтелектуалів та маючи досвід записування українського фольклору,

зібрав чудову бібліотеку україністики. Завдяки цій бібліотеці Т. Шевченко ознайомився із збірками українських пісень М. Цертелева, М. Максимовича, "Енеїдою" І. Котляревського, творами харківських романтиків (Г. Квітка-Основ'яненко) "Історією Малої Росії" Д. Бантиша-Каменського тощо [15, с. 39; 17]. В свою чергу, знайомство Т. Шевченка в 1839 р. з "Історією Русів", на думку О. Прицака, остаточно окреслило його історичну свідомість [25, с. 12; 27, с. 64]. Кобзар зрозумів основну суть та ідеологію цього твору й чудово її розвинув, перш за все в збірнику "Три літа" (1843–1845), у який увійшло 23 твори на загальноукраїнські суспільно-політичні теми ("Розрита могила", "Заповіт" та ін.). Втім, жертвуючи своєю кар'єрою художника, Т. Шевченко фактично використав Петербург як арену для виходу України як діючого чинника на ній.

Маємо підстави вважати, що ідеал політичної самостійності України чітко сформувався в Т. Шевченка ще до знайомства з М. Костомаровим і до вступу в Кирило-Мефодіївське товариство [15, с. 19-20, 42; 18, с. 20]. І, безперечно, ставши членом товариства, він зробив на всіх його учасників, у тому числі й на засновників організації, сильний ідейний вплив та відобразив її ідеї у своїх творах [23, с. 31; 21, с. 93; 2, с. 10], завдяки чому в програмних документах товариства були чіткіше сформульовані національно-політичні вимоги. Поет не тільки вірив у можливість побудови української держави, але й у те, що вона ґрунтуватиметься на законі та правді. У цьому контексті він виступав одним із перших в Україні правозахисників.

Серед великої літературної спадщини Т. Шевченка важливе місце належить творам в яких він відобразив власні оригінальні погляди на минуле, сучасне і майбутнє України. Так, в історичних поемах "Тарасова ніч" (1838), "Іван Підкова" (1839), "Гамалія" (1842) Т. Шевченко показав роль народу в особі козацтва. Отамани, старшини у нього, як і в його сучасника М. Гоголя, це полководці – виконавці волі рядового козацтва. У творі історичного характеру "Чигирине, Чигирине ..." (1844) він сумує за відсутністю організованого українського визвольного руху. Суть гостро негативного ставлення народних мас до колоніальної політики царського самодержавства Т. Шевченко виявив у поемах "Сліпий" (Невольник) (1845) та "Іржавець" (1847). У "Холодному Яру" (1845) він виступав проти монархізму та російського патріотизму своїх земляків [15, с. 62–78, 137, 138; 18, с. 26].

Вершиною творів Т. Шевченка як теоретика національно-визвольної боротьби, стала його поема-містерія "Великий льох" (1845) [28, с. 59; 22, с. 5], що розкривала згубний вплив національно-колоніальної політики царизму в Україні, внаслідок якої український народ опинився в замурованому льосі. В поемі він також прагнув

оживити національно-визвольні традиції, властиві саме середньому Наддніпров'ю, Київщині.

У творі "Сон" (1847), поет зробив спробу глянути на історичне минуле України, щоб, порівнявши минуле з сучасним, ще з більшою силою висловити протест проти сучасного йому "темного царства" Миколи I [15, с. 23]. Ідеалізація минулого у творчості Т. Шевченка здебільшого пов'язана з тим, що у сучасності він часто не вбачав того активного змагання українського народу за свою національну і політичну самостійність.

Т. Шевченко наполегливо відстоював принципи гуманізму, ідеї об'єднання народів ("Гайдамаки" (1841), "Микита Гайдай" (1842), "Тризна" (1843), "Єретик" (1845) та ін.), його надихала боротьба народів за свою незалежність ("Кавказ" (1845) тощо) [19, с. 80; 4, с. 39, 41; 6, с. 6]. У поемі "Гайдамаки" написаній на основі народних переказів та розповідей сучасників Коліївщини, наприклад, свого діда, геніальний поет-художник блискуче, з усією історичною правдивістю відтворив добу Коліївщини, одягши її в тіло і кров [14, с. 69; 10, с. 276]. До своєї поеми Т. Шевченко додав передмову, яку з висоти сьогодення можна вважати маніфестом нової української літератури.

Творчість Т. Шевченка сприяла очищенню історії від псевдогероїчних міфів, великодержавницьких фальсифікацій, він доводив безперервність етногенезу українців від найдавніших часів, вважаючи і мертвих, і живих, і ненароджених єдиним організмом, історично цілісним явищем, нацією.

Т. Шевченко сполучав національний пафос та соціальний протест з глибоко релігійним, хоч і наскрізь неортодоксальним та недогматичним прагненням до духовного оновлення людини й суспільства, не маючи при цьому забобонів та упереджень щодо інших конфесій [29].

На відміну від більшості своїх сучасників, що приймали ієрархію численних лояльностей, Т. Шевченко, який мислив тільки термінами взаємовиключної російської або української свідомості [13; 3, с. 37], першим з українських інтелектуалів рішуче засудив і відкинув конформістську модель "малоросійства", яка ґрунтувалася на ідеї нероздільності Малої і Великої Русі.

У даному контексті особливий інтерес становить оцінка ним визначних провідників української історії. Так, неоднозначними були шевченкові оцінки гетьмана Б. Хмельницького. Називаючи його в одних творах "праведним", "славним", "препрославленим козачим розумним батьком", "геніальним бунтівником", в інших він докоряв Б. Хмельницькому за не до кінця вивірені його кроки, особливо за підданство України під протекторат російського царя [9, с. 3]. Подібними були оцінки й І. Мазепи, якого Т. Шевченко з одного боку

засуджував як представника панівної верстви [1, с. 5], а з іншого згадував гетьмана в ряді творів, тепло і поважно ставлячись до його мудрості і патріотичних почуттів. Так, зокрема, у поемі "Чернець" він порівнював сивого І. Мазепу з совою – символом мудрості [8, с. 200]. Взагалі, його симпатії були на боці таких козацьких ватажків як П. Полуботок, що повставали проти царів. Тих же, хто потурав Москві, він нещадно засуджував.

Романтична туга за світлими сторінками української історії, що була характерна для А. Метлинського, М. Маркевича та інших дослідників дошевченківської доби, у Т. Шевченка навпаки супроводжувалася гучним протестом проти національної неволі України [18, с. 21]. Геній Т. Шевченка в тому й полягав, що на відміну від патріотично налаштованих письменників-попередників, він не лише мріяв про звільнення свого народу, а й пропонував конкретну програму перетворень, яка в першу чергу передбачала просвіту народу як через власну творчість (живопис і літературні твори), так і через створення підручників ("Буквар") для масових шкіл [28, с. 58; 8, с. 198].

Оцінюючи діяльність Т. Шевченка, можна з упевненістю сказати, що саме він у період апатії й зневіри врятував і повернув українському народу історію й мову. Він був першим, хто сформулював українську національну ідею і через свої поетичні твори зробив її надбанням українського народу, чим сприяв об'єднанню нації в боротьбі за своє звільнення. Цю ідею він суттєво доповнив ідеєю радикальної демократизації політичних і соціальних відносин у вільному українському суспільстві.

Своєю творчістю Т. Шевченко завершив процес становлення української народної мови, розвинувши її до рівня національної літературної. Поезія Кобзаря має для нас епохальне значення, оскільки вона сприяла перетворенню спочатку української інтелігенції, а згодом і всього українського народу з етнічної маси в націю, розбивши назавжди можливість існування українського руху, як "южнорусского" провінціалізму. Не геніальний стиль та форма, а могутня, наступальна національно-політична спрямованість творчої спадщини Т. Шевченка, заповітне прагнення вибороти волю України зробила його національним пророком українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Л. Гетьман Іван Мазепа в літературі: літературно-історичний коментар / Л. Алексєєнко // Історія України. – 2000. – № 33. – С. 4–6.
2. Бойченко Н. Ідеї Кирило-Мефодіївського братства у сучасній ретроспективі. Огляд програмного документа / Н. Бойченко // Історія України. – 2003. – № 1. – С. 10–12.
3. Грицак Я.І. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. І. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
4. Гуржій І. Т. Г. Шевченко революціонер-демократ / І. Гуржій, В. Сарбей. – К.: Тов. для поширен. політ. і наук. знань Укр. РСР, 1961. – 48 с.

5. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів / [авт.-уклад.: В.В. Оліфіренко та ін.]. – Донецьк: Сталкер, 2001. – 496 с.
6. Іванко А. Український Кремуцій Корд М. І. Костомаров / А. Іванко // Історія України. – 2003. – № 10. – С. 1–9.
7. Історія України та її державності: навч. посібник / [Л.Є. Дещинський, І.О. Гаврилів, Р. Д. Зінкевич та ін.]. – Вид. 3-є, перероб. і доп. – Львів: Бескид Біт, 2005. – 368 с.
8. Калакура Я. Українська історіографія: курс лекцій / Я. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
9. Катренко А. Т. Г. Шевченко і український національний рух / А. Катренко // Історія України. – 2000. – № 44. – С. 1–4.
10. Когут З. Коріння ідентичності / З. Когут. – К.: Критика, 2004. – 352 с.
11. Колесник В. Участь російської інтелігенції в українознавчих дослідженнях у першій половині XIX ст. / В. Колесник, О. Надтока // Історичний журнал. – 2004. – № 1-2. – С. 27–34.
12. Лисяк-Рудницький І. Дослідження з козацької історії // Історичні есе: в 2-х т. / І. Лисяк-Рудницький. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 53–62.
13. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура / П. Магочий // Укр. іст. журн. – 1991. – № 3. – С. 97–107.
14. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк. – К.: Обереги, 1992. – 80 с.
15. Марченко М. Історичне минуле українського народу в творчості Т. Г. Шевченка / М. Марченко. – К.: Рад. школа, 1957. – 196 с.
16. Оглоблин О. Проблема українських зв'язків Шевченка / О. Оглоблин // Український історик. – 1973. – № 3-4. – С. 38–53.
17. Орленко П. Євген Гребінка / П. Орленко // Історичний календар 2002: наук.-популярн. альманах / [гол. ред. А. В. Денисенко]. – К.: Генерал. дирекц. по облуг. інозем. представництв, 2002. – Вип. 8. – С. 88–90.
18. Охримович Ю. Політичний світогляд Т. Шевченка / Ю. Охримович // Київська старовина. – 1994. – № 2. – С. 20–26.
19. Охримович Ю. Пророк України (Тарас Шевченко) / Ю. Охримович // Історичний календар '99: наук.-популярн. та літерат. альманах / [гол. ред. А. В. Денисенко]. – К.: Генерал. дирекц. по облуг. інозем. представництв у м. Києві, 1998. – Вип. 5. – С. 79–81.
20. Пінчук Ю. Спогади Катерини Юнге про Тараса Шевченка і Миколу Костомарова: історико-біографічне значення / Ю. Пінчук // Історичний журнал. – 2004. – № 8. – С. 42–50.
21. Пінчук Ю. Спогади Аліни Костомарової як історико-біографічне джерело / Ю. Пінчук // Історичний журнал. – 2003. – № 1. – С. 89–97.
22. Пінчук Ю. Мемуарна спадщина М. І. Костомарова / Ю. Пінчук // Історія України. – 1999. – № 48. – С. 4–5.
23. Політична історія України. XX ст.: в 6 т. / [гол. ред. І. Ф. Курас] – К.: Генеза, 2002. – Т. 1: На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.). – 424 с.
24. Пономарів О. Шевченкове слово / О. Пономарів // Київська старовина. – 1994. – № 5. – С. 100–101.
25. Прицак О. Пророк / О. Прицак // Київська старовина. – 1994. – № 2. – С. 3–19.
26. Прицак О. Шевченко – пророк / О. Прицак; АН України, Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського та ін. – К., 1993. – 39 с.
27. Прицак О. Доба військових канцеляристів / О. Прицак // Київська старовина. – 1993. – № 4. – С. 62–66.
28. Рибак І. Історичні портрети / І. Рибак, В. Попов // Історія України. – 2003. – № 29–32. – С. 11–83.
29. Степовик Д. Християнство і Шевченко / Д. Степовик // Київська старовина. – 1994. – № 2. – С. 27–32.
30. Субтельний О. Україна: історія / [О. Субтельний; пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького]. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.
31. Супрунук О. Невідомий Петро Мартос. Нові матеріали про видавця "Кобзаря" 1840 р. / О. Супрунук // Київська старовина. – 1997. – № 3/4. – С. 36–46.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.15

Кузьменко А.

Значение идейного наследия Тараса Шевченко в процессе формирования украинской национальной идеи

В статье освещаются особенности становления исторических и общественно-политических взглядов Т. Шевченко и раскрывается место мыслителя в процессе формирования украинской национальной идеи.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, национальная идея, национально-освободительная борьба, гуманизм, христианство.

Kuzmenko A.

Place of the ideological legacy of Taras Shevchenko in the formation of Ukrainian national idea

This paper highlights the features of the formation of historical and socio-political views and menus Shevchenko place thinker in the formation of Ukrainian national idea/

Key words: Taras Shevchenko national idea, the national liberation struggle, humanism, Christianity.